

AYTAC ŞİRƏLİYEVƏ
AMEA Tarix İnstitutunun doktorantı
e-mail: Shiraliyeva_aytac@hotmail.com

MİSİR TARİXÇİSİ İBN İYAS VƏ ONUN “BADA’İ AZ-ZUHUR Fİ VAQA’İ AD-DUHUR” (GÜLLƏRİN BƏNZƏRSİZLİYİ ƏSRİN HADİSƏLƏRİNDƏ) ƏSƏRİ SƏFƏVİ DÖVLƏTİ TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜÇÜN MƏNBƏ KİMİ

Açar sözlər: İbn İyas, Bada`i az-zuhur fi vaqa`i ad-duhur, mənbə, Məmlük tarixi, Azərbaycan tarixi, Səfəvi İmperiyası, Şah İsmayıl

Ключевые слова: Ибн Ийас, Диковинки цветов в событиях веков, источник, история Мамлюков, история Азербайджана, Сефевидская Империя, Шах Исмаил

Key words: Ibn Iyas, Bada`i al-zuhur fi waqa`i al-duhur, source, history of Mamluk, history of Azerbaijan, Safavid Empire, Shah Ismail

XVI-XVII əsr Səfəvi hakimiyyəti altında olan Azərbaycan tarixinin ərəb mənbələri əsasında öyrənilməsi məsələsi mənbələrdə öz əksini çox zəif şəkildə tapmışdır. Bu mövzunun çox böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb etdiyinə baxmayaraq, onun tədqiqi çətin bir problemə çevrilmişdir. Biz bunun əsas səbəbini mənbələrdə çox az sayda Azərbaycanla bağlı faktların olmasında və hətta onların tamamilə olmamasında görürük.

Qeyd etmək lazımdır ki, XV-XVII əsrlərdə vahid ərəb dövlətinin artıq dağılması ərəb dilində yazılan tarixi əsərlərin sayının xeyli az olmasına səbəb olmuşdur. XIII əsrdən etibarən müsəlman - ərəb mədəniyyətinin mərkəzinə Məmlük Misiri çevrilmişdir (1; 118), məhz burada yaranan ərəbdilli mənbələrdə biz Azərbaycanla əlaqəli məlumatlara rast gələ bilərik.

Onu da demək lazımdır ki, XVI əsrin əvvəllərində məmlük dövlətinin Osmanlı imperiyası tərəfindən işğal olunması nəticəsində ərəb mədəniyyəti tənəzzülə uğradı, bu dildə əsərlər xeyli azaldı, məlumat mənbələri də demək olar ki, kəsildi (2; 89). Lakin Suriya, İraq və təbii ki Misir müsəlman alimləri üçün ərəb dili öz ənənəvi cazibə qüvvəsini saxlamışdı (3; 27).

XV-XVI əsrlərdə ərəb tarixşünaslığında aparıcı yeri Misir tarixçiləri tutmağa başladı və təbii ki, onlar, məmlük tarixi ilə əlaqəli əsərlər yazırdılar və dövlətlərinin münasibətdə olduğu imperiyalarında tarixindən yan keçmirdilər (1; 143).

Bu baxımdan bizim tədqiqat üçün əsas maraq doğuran ərəb dilli mənbələr Misir tarixinin Məmlük dövrünə aiddir (2; 271). Bunların içində İbn İyas əl-Hənəfinin الزهور في وقائع الدهور əsəri önəmlilərdən biridir.

Məhəmməd İbn Əhməd İbn İyas əl-Hənəfi (852-930/1448-1524) – İbn İyas kimi məlum olan orta əsr Misir tarixçisi “BADA’İ AZ-ZUHUR Fİ VAQA’İ AD-DUHUR” adlı xronikanın müəllifidir. Onun bu əsəri VII əsrin əvvəllərindən – XVI əsrin 20-ci illərinə qədər olan dövrü əhatə edir (4; 395). Müəllif sənəməsini yazarkən özündən əvvəlki tarixçilərin (İbn əl-Əsir (1160-1232), əl-Ayni (1361-1451), əl-Məqrizi (1364-1442), İbn Təğribərdi (1409-1470), əs-Süyuti (1445-1505) və s.) bir sıra əsərlərini istifadə etmiş (5; 563-565,574), həm də özü şahidi olmuş hadisələrin ətraflı izahını vermişdi. Onun əsəri, müəyyən dərəcədə, orta əsrlər Azərbaycan tarixi üçün bir mənbədir. Kiçik çatışmazlıqlarına baxmayaraq, İbn İyasın əsəri ərəb tarixşünaslığında özünə məxsus yer tuta bilmişdir.

Əsasən doqquz əsirlik Misir tarixini əhatə edən əsərin müəllifi haqqında çox az bioqrafik məlumat vardır, mövcud olan qısa məlumatlar isə onun əsərlərindən əldə edilib. İbn İyas əslən

çərkəz əsilli Məmlük nəslinin nümayəndəsi olmuşdur. Onun ulubabası Özdəmir Məmlük sultanlarının saraylarında müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdı. İbn İyas yazır ki, VIII-ci əsrin ortalarında onun babasının hərbi vəzifəsi olmuş, sonralar isə o Tripoli və Hələbdə vali kimi fəaliyyət göstərmişdi, ömrünün sonlarında isə (ö.771/1370) Dəməşkin valisi təyin olunmuşdur.(4; 396)

Həmin şəxsin nəslindən olan İbn İyas (780-830/1378-1427) məmlük sultanı Ən-Nasir Fərəcin katibi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Məlumdur ki, atası məmlük olmayan misirlilər hərbi fəaliyyətdən məhrum olunurdular, İbn İyasın atası Əhməd isə həmin təbəqənin nümayəndəsi olduğundan onun oğlu yalnız intellektual sahədə fəaliyyət göstərə bilmişdir və İbn İyas yazırdı ki, onun atası Əhməd bir sıra məmlük əmir və məmurları ilə dostluq münasibətlərində olmuşdur (6; 286).

Məhəmməd İbn İyas həyatının maraqlı faktlarından bunu qeyd etmək olar ki, o, dövrünün ən görkəmli alimləri əs-Süyuti və Xəlil əl-Hənəfidən dərslər almışdı. (4; 397) İbn İyasın əsərlərinin əksər hissəsi (cəmi 6 əsər) tarixi əsərlərdir, lakin onun coğrafi əsərinin mövcud olması da məlumdur (7; 408).

Bizim tədqiqat obyektini olan Bada`i az-zuhur fi vaqa`i ad-duhur əsərində Misir tarixinin əsas hadisələri səlnamə şəklində izah olunmuşdur. Onun əsərinin stilistikası, dili və hadisələrin izahı forması müxtəlif tarixi dövrlər üçün fərqli olmuşdur. Həmin fakt bir sıra alimlərə imkan vermişdir ki, onlar əsərin bəzi hissələrinin İbn İyasa məxsus olmadığını söyləsinlər. Lakin, məşhur alman alimi M. Sobernheim əsərin üslubunun dəyişməsinə şəxsi yazılarının şəxsi sənədlərlə vəhdətini görmüş və bu fikirlə razılaşmamışdı (7; 414). Demək lazəmdir ki, əsər xeyli faktoloji materialı özündə ehtiva edir və oxumalı dildə yazılıb.

Bizi maraqlandıran Bada`i az-zuhur fi vaqa`i ad-duhur əsərinin sonuncu hissələridir ki (IV cild (1501-1516 illər) və V cild (1516-1522 illər)) burada Qahirənin həyatı haqqında, Məmlük hökumdarları haqqında və ölkədə gedən siyasi və iqtisadi proseslərlə yanaşı, ölkənin mədəni həyatının ayrı-ayrı sahələri barədə geniş və ətraflı məlumatlara rast gəlinir. Həm də, burada XV-XVI əsr hadisələrlə zəngin olan Azərbaycan tarixi ilə bağlı - xeyli sayda hərbi toqquşmalar haqqında, hakimiyyət və sülalə dəyişiklikləri, şəhər və kəndlərin talanması barədə müəyyən məlumatlar var (4; 392).

İbn İyasın qeyd olunan əsəri məşhur Misir tarixçisi İbn Təğribərdinin* tarixi əsərlərinin davamı kimi və onun dəsti xəttiylə yazılmış bir tarixi mənbədir (8; 37).

Azərbaycan tarixinin, əsasən də bizi maraqlandıran Səfəvi dövrünün müəyyən məqamlarını araşdırmaq üçün İbn İyasın əsəri maraqlıdır, çünki burada baş verən hadisələrin müşahidəçisi olan alim, məmlüklərin Osmanlı türkləri tərəfindən məğlub olunması səbəblərini şərh edir və məğlubiyyəti dəyərləndirməyə çalışır (6; 388).

Həm də, müəllif öz dövlətində iqtisadi və siyasi böhranın yaranmasının əsas səbəblərini analizə edir, sultan hakimiyyətinin məsuliyyətsizliyini, özbaşnalığını və məmlüklərin sıralarında get-gedə artan rüşvətxorluğu göstərir (4; 386-387).

*İbn Təğribərdi (813-874/1410-1470) Qahirədə anadan olmuşdur. Məmlüklər dövrünün evlad ən-nas-dan olan tarixçisi İbn Təğribərdi, Əl-Ayni, Əl-Məqrizi, İbn Arabşah kimi zamanının böyük alimlərindən dərslər almışdır. XV əsrin ortalarında Əl-Ayni və Əl-Məqrizinin vəfatından sonra Misirdə ən böyük tarixçi İbn Təğribərdi idi. İbn Təğribərdi Məmlük hərbi aristokrasiyasına mənsub idi və aşağı dərəcəli məmlükdən ən yüksək rütbədəki əmir və sultanlaradək yaxın idi (s.363-364). İbn Təğribərdinin ən önəmli əsəri: النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة - Parlayan ulduzlar Misir və Qahirə hökumdarları haqqında. Əsər Misirin fəthiylə başlayır, 1467-ci ilə gədər gəlir. Bu əsərdə Ağ-Qoyunlu dövlətinin siyasi tarixi haqqında da məlumat var (9; 363-364).

Əsas maraq doğuran hissələrdə isə biz Səfəvi – Məmlük birliyi yaranması haqqında faktları göstərə bilərik. Belə ki, Şah İsmayıl Xətai və Sultan Səlim arasında olan toqquşmalarda Misir və Suriya məmlüklərinin iştiraki məsələsi faktlarla göstərilir (6; 22). Və belə bir fikir ortaya çıxır ki, Məmlük sultanları Osmanlı təhlükəsindən qurtulmaq üçün hərbi ittifaq axtarırmış və Osmanlı Səfəvi qarşılıqlılaşdırılmasında, Səfəvilərə kömək məqsədi ilə hərbi dəstələrini İsmayıla dəstək üçün hazırlaya bilmişlər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Гибб Х.А.Р. Мусульманская Историография (пер. П.А.Грязневича) – в книге Арабская литература. М., Изд-во Восточной Литературы, 1960, с.117-155.
2. Большая Советская энциклопедия. В 30-томах, Раздел - арабская культура, М., Изд-во Советская энциклопедия, 1969-1978.
3. Мюллер А . История ислама. Т-II, АСТ, М.2004
4. Brinner W.M . Ibn Iyas (148-1524) Egyptian Historian. Encyclopaedic Historiography of the Muslim World. Volume-1 , 2003,p.1018
5. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения, Т-II, М.-Л., Изд-во Академии наук ССР, 1955-60, с.702
6. . الحنفى ، محمد بن احمد بن اياس .
بدائع الزهور في وقائع الدهور . القاهرة ١٩٦١ .
7. Sobernheim M. Ibn Iyas. Encyclopedia of Islam, First edition ,1936, p.414
8. المحاسن ابو تغري بردي ابو
النجوم الزاهرة في ملوك مصر و القاهرة
١٩٥٦
9. Öğ. Gör.Mustafa Çuhadar. İbn Tağribirdinin hayatı ve eserleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 3, 1989, s.363-364
10. Гумилев Л.И. Гуманитарные и естественно научные аспекты исторической географии./Экономическая и социальная география. Л.1984, с.51

АЙТАДЖ ШИРАЛИЕВА

Докторант Института Истории НАНА

ЕГИПЕТСКИЙ ИСТОРИК ИБН ИЙАС И ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЕ «ДИКОВИНКИ ЦВЕТОВ В СОБЫТИЯХ ВЕКОВ» КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ СЕФЕВИДОВ.

Ибн Ийас (1448-1524) – египетский историк, мамлюкского происхождения, автор многотомной хроники «Диковинки цветов в событиях веков». Это произведение охватывает историю Египта от возникновения ислама в VII в. до 1522 г. Источник имеет большое значение, так как наряду с историей Мамлюкского государства включает в себя историю других государств, которые имели связи с мамлюками. Среди них есть и Сефевидская Империя. Хроника включает подробные информации об истории Сефевидской Империи, Османской Империи и всего региона.

AYTAJ SHİRALİYEVA*Ph.D. student of the Institute of History, Azerbaijan
National Academy of Science***EGYPT HISTORIAN IBN IYAS AND HIS WORK “BADA’İ AL-ZUHUR Fİ
WAQA’İ AL-DUHUR” AS ONE OF THE SOURCES TO STUDY SAFAVID HISTORY**

Ibn Iyas, a Mamluk historian, living in XV, and XVI centuries, his work Bada`i al-zuhur fi waqa`i al-duhur has written about history Egypt from the early times until 1522. This work as one of the main sources of Mamluk state, includes Egypt history as well as other states having close relationship with the Mamluk from these states, records about Safavid Empire in explaining history of the Empire, the region and that period.

Rəyçilər: t.e.d. N.Axundova, t.e.d.A.C.İsgəndərov

AMEA-nin A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Azərbaycan orta əsrlər tarixi” şöbəsinin 27.11.2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.08).